

Ivo Žanić

Jezična republika - Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, studeni 2016., 448 str.



Ivo Žanić (Split, 1954.), redoviti profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, na kojemu predaje kolegije iz jezične politike, sociolingvistike i stilistike, po izobrazbi kroatist i komparatist, s višegodišnjim iskustvom novinarskoga i uredničkoga rada u nekoliko časopisa i naklada, a po profesionalnome i znanstvenom habitusu istraživač širokoga spektra međusobno povezanih društvenih i jezičnih fenomena, krajem 2016. godine objavio je svoju osmu monografiju pod naslovom *Jezična republika – Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*. U prethodnih sedam svojih monografija (uključujući i doktorsku disertaciju *Politički diskurs i folklorna matrica – tradicijska kultura i politička komunikacija u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji 1988. – 1992.*, obranjenu 1993. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu) istraživački je

rad koncentrirao na višeslojni i složeni odnos jezika i (dnevne) politike (kao ogledni primjeri mogu poslužiti *Mitologija inflacije. Govor kriznog doba* (1987.) te *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe* (2007.)), ali i na dekonstrukciju niza nacionalnih mitova i mitologema naroda bivšeg SFRJ-a ovjekovječenih u narodnoj poeziji (*Prevarena povijest – Guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990. – 1995. godine* (1990.)). Monografija koju prikazujemo prelazi na neistraženi teren u hrvatskom jezikoslovlju – na percepciju i utjecaj popularne glazbe u odnosu kako prema standardnome jeziku tako i prema lokalnim jezičnim idiomima. Lajtmotiv ove monografije mogli bismo prikazati kao nastavak razmatranja problema sinkronizacije animiranih filmova u njegovu prethodno objavljenom djelu *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci? O sociolingvistici animiranih filmova* (2009.).

Monografija se sastoji od „Uvodne napomene“, šest poglavlja, „Literature“ i „Kazala važnijih imena“. U „Uvodnoj napomeni“ autor ističe interdisciplinarnost svoga djela, koje bi se zbog u njemu analiziranih pojava moglo uvrstiti istovremeno u sociolingvistiku, kontaktnu lingvistiku te sociologiju glazbe, no zbog brojnih iznesenih

iskustava niza istaknutih hrvatskih javnih osoba – od pjevača zabavne glazbe do uglednih humanističkih znanstvenika, sveučilišnih profesora, publicista, kao i anketa provedenih među mladom populacijom – zaključuje da bi joj zajednički nazivnik bio *sociologija jezičnog iskustva*.

U uvodu prvog poglavlja, naslovljenog kao „Jezik pod nagibom, ili: zašto hrvatski klizi prema moru i Zagrebu“, autor ističe da se hrvatski jezik, kojega je proces razdruženja iz desetljetne simbioze sa srpskim jezikom paralelan s osamostaljenjem Hrvatske od bivše Jugoslavije, suočio sam sa sobom i time postavio pitanje revalorizacije odnosa standardnoga jezika i dijalekata, ali i zanemarenoga međuprostora između tih dviju oprečnih kategorija, u kojemu se odvija niz dinamičnih i višeslojnih jezičnih procesa, i koji su često bili ciljano diskvalificirani zbog manipulacija političkih elita. Hrvatska je jedna od rijetkih europskih zemalja gdje za osnovicu standardnoga jezika nije prihvaćen lokalni idiom (vernakular) glavnoga grada, a u cijeloj državi govori se nekoliko dijalekata, uglavnom različitih od kodificiranoga standarda. Te su činjenice bili svjesni i mnogi društveno-politički djelatnici iz vremena SFRJ-a; kao primjer naveden je govor Vladimira Bakarića političkom aktivu Sarajeva iz 1966. godine, u kojemu je naglasio složenost jezičnog stanja u tadašnjoj SR Hrvatskoj, u kojoj se govori nekoliko dijalekata, istaknuvši da ni u Zagrebu kao glavnom gradu znatan broj stanovništva ne govori standardnim jezikom. Situacija je sa srpskim književnim jezikom jednostavnija, jer je njegov „razvojni centar“ lokalni beogradski govor. Upravo na temelju tog izlaganja autor daje jedan dosad zanemarivani argument u prilog tome da hrvatski i srpski nisu jedan jezik – unutrašnja dinamika srpskoga jezika, koji se razvija u suglasju s vernakularom Beograda kao glavnoga grada te Novog Sada kao tradicionalnoga kulturnog središta Srbije, kudikamo je slabija od hrvatske, u kojoj nerijetko postoje i otvoreni konflikti u odnosu vernakular-standardni jezik ne samo između Zagreba kao metropole te cijeloga hrvatskoga obalnog područja nego i u jezičnoj praksi socijalnih kategorija stanovništva, a napose mladih. U daljnjem tekstu ovog poglavlja autor, uz svoju kritičku interpretaciju, navodi tri amblematska teksta bitna za pitanje unutrašnje varijetne dinamike hrvatskoga jezika iz 90-ih godina. Prvi je kratak tekst romanista, slavista i povjesničara književnosti Ive Frangeša namijenjen tek ustanovljenoj manifestaciji *Dani hrvatskog jezika*, s osnovnom tezom da buduća desetljeća moraju svakome pripadniku „drugih dvaju dijalekata“ omogućiti nespitanu upotrebu standardne štokavštine, ističući znatnu nazočnost i čakavskoga i kajkavskoga iskustva u standardnoj normi. Drugi tekst objavio je 1993. godine fonetičar Ivo Škarić, s neobičnom tezom o pomaku geografskoga težišta hrvatskoga jezika iz Bosne i Hercegovine u Gorski kotar kao prostor koji je na razdjelnici štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga idioma. Autor tu tezu dovodi u pitanje demografskim podacima – Gorski kotar još je od kraja 19. stoljeća izrazito depopulacijsko područje, s konstantnim iseljavanjem stanovništva u Rijeku, Zagreb, Slavoniju, ali i u Sjedinjene Američke Države, smatrajući da zbog intenzivnih migracija, koje nužno uzrokuju i promjene odnosa među govornicima hrvatskih narječja, hrvatsko jezično težište postaje Zagreb, ali s dvama podtežištima u splitskoj te riječko-istarskoj regiji, što dodatno potkrepljuje egzaktnim podacima o broju stanovnika u važnijim hrvatskim gradovima od kraja 19. stoljeća do danas. Treći je tekst intervju prvoga hrvatskoga predsjednika Franje Tuđmana glasilu katoličke mladeži – *MI*, u kojemu konstatira da, unatoč izvojevanoj pobjedi u Domovinskom ratu kao

rezultatu jedinstva domovinske i iseljene Hrvatske, Hrvatska još uvijek nije u potpunosti ni duhovno ni jezično integrirana, posebno naglašujući „problem“ Dalmacije, koju je s jedne strane Beograd u objema Jugoslavijama nastojao odvojiti od sjeverne Hrvatske, ali i u kojoj egzistiraju „elementi“ koji izričito naglašavaju posebnosti te povijesne pokrajine. Autorov protuargument tim tezama oslanja se na kompleksno istraživanje socijalnoga psihologa Miroslava Vujevića provedeno početkom 1992. godine o razini političke tolerancije u Hrvata, koje je, između ostaloga, analiziralo i stavove ispitanika o eliminaciji „srbizama“ iz standardnoga jezika (u koje su se zbog neznanja često ubrajale i posuđenice latinskoga ili grčkog podrijetla), kao i uvođenje novotvorenica u standardni odnosno medijski jezik. Autor zaključuje da je prihvaćanje novotvorenica razumljivo zbog tadašnjega političkoga konteksta, odnosno zbog negativnog odnosa prema dotadašnjoj jugoslavenskoj jezičnoj politici, kao i zbog porasta nacionalne (samo)svijesti, ali i da se otpor prekomjernom inzistiranju na promjenama, odnosno ideologiziranost tih promjena može shvatiti kao neki oblik nasilja neovisno o političkome predznaku.

U nastavku ovog poglavlja slijedi razmatranje gospodarskoga zamaha na prijelazu iz pedesetih u šezdesete godine prošlog stoljeća, razvoja turizma (koji će uzrokovati novi tip migracija i jezičnih kontakata stanovnika kontinentalne i primorske Hrvatske, ali i drugih dijelova tadašnjeg SFRJ-a) te utemeljenja triju najvažnijih hrvatskih glazbenih festivala – zagrebačkoga (1954.), opatijskoga (1958.) i splitskoga (1960.). Spominje se i „zlatno doba“ tadašnje Radio-televizije Zagreb te produkcija legendarnih televizijskih serija, čakavskih *Naše malo mjesto* (1970.) i *Velo mjesto* (1980. – 1981.), kajkavskih *Mejaši* (1969.) i *Gruntovčani* (1975.), štokavsko-ikavskih *Prosjaci i sinovi* (1972.) i varijetno heterogene *Kuda idu divlje svinje* (1971.). Jezično je reprezentativno *Naše malo mjesto*, gdje autor identificira pet temeljnih jezičnih varijeteta Dalmacije, utjelovljenih u likovima iz serije: „pravi splitski“, štokaviziranu polučakavštinu, štokavsku ikavicu Zagore, dubrovačku novoštokavštinu i trogirsku cakavicu.

Autor se osvrće i na ekspanziju dalmatinske pop-pjesme, koja se nesvjesno percipira kao produkt autora rodom ili podrijetlom iz Dalmacije, no koja je s vremenom nadrasla regionalne granice i afirmirala se na nacionalnoj razini. U poetskom tonu zaključuje da je u procesu njene afirmacije „arhetipski Sjever ambientalno, sociokulturno i jezično stjecao svoj arhetipski Jug“, navodeći primjere u kojima skladatelji ili izvođači jednoga lokalnoga idioma bez problema mogu napisati tekst ili otpjevati pjesmu na drugome.

Slijedi analiza utjecaja na normu dvaju najvažnijih hrvatskih vernakulara – splitskoga i zagrebačkoga, pri čemu splitski ne uzrokuje izravan pritisak na kodificiranu normu, nego povećava leksičko-frazeološki repertoar medijskoga jezika i još nekih tipova javne komunikacije, dočim zagrebački utječe na standard zbog same činjenice da su u glavnome gradu koncentrirane gotovo sve najvažnije medijske kuće.

U uvodu drugog poglavlja, naslovljenoga kao „Nepokoreni grad, ili: kako su Zagrepčani naglasno preživjeli 20. stoljeće“, navedena su zanimljiva razmišljanja i intrigantne teze nekoliko uglednih hrvatskih intelektualaca različite generacijske pripadnosti

(Vladimira Nazora, Ranka Marinkovića, Marina Franičevića, Ivana Slamniga i Borivoja Radakovića) o složenome odnosu novoštokavskoga standarda s drugim dvama idiomima i povremenim nerazumijevanjima ili konfliktima koje taj odnos uzrokuje. Dijelovi ovog poglavlja služe kao simbolična ispovijed niza poznatih i uglednih osoba iz umjetničkoga i intelektualnoga života – Relje Bašića, Semke Sokolović-Bertok, Vanje Dracha, Mladena Hanzlovskog, Mladena Kuzmanovića, Slavka Batušića, Milana Mirića te Branka Gavelle – o svladavanju normativne novoštokavske prozodije (napose problema zanaglasnih duljina u riječima). Zanimljivo je da se gotovo svi navedeni akteri ovog poglavlja, nakon svih iznesenih argumenata, odnosno motiva svog otpora standardnoj jezičnoj normi, po inerciji priklanjaju zagrebačkoj prozodiji. Autor smatra da se nešto jezično zagrebačko ne širi samo tako što Zagrepčani zauzimaju sve veći stvarni ili simbolični prostor, nego i zato što sve više ljudi postaje Zagrepčanima, te pretpostavlja da barem na prozodijskoj razini hrvatski standardni jezik neće bitno utjecati na zagrebački vernakular, koji u tom elementu uživa prestiž.

U trećem poglavlju, naslova „Kaleto moja draga... ili: Melodije Jadrana i mirna jezična reintegracija“, dominira pitanje afirmacije dijalekata, napose čakavskoga, pri čemu se ističu kao ključni glazbeni, kazališni i folklorni festivali, filmovi i televizijske serije te pjesničke i književne smotre. Intrigantno je autorovo razmišljanje o tome zašto gotovo nitko štokavski ne smatra dijalektom, aludirajući na slavonski, gdje se odnedavna znatan dio stanovništva smatra dijalektofonim, zaključivši da jezična ideologija hrvatskih vukovaca, iako deklarativno odbačena, još uvijek u nekim segmentima nastavlja živjeti po inerciji. U opširnom osvrtu na festival *Melodije Jadrana* autor naglašava da je posredstvom glazbene stilizacije jednoga regionalnoga jezičnog varijeteta ujedno reintegriran u hrvatski kulturni prostor dotada često zanemarivan jadranski, odnosno mediteranski areal. Navodi tri za taj prostor nepovoljne povijesne okolnosti koje su uzrokovale njegovu dugogodišnju marginalizaciju: prvoj je uzrok jezična politika hrvatskih vukovaca, koji su smatrali da u standardu nema važnijega čakavskoga doprinosa, drugoj politički koncept Hrvatske seljačke stranke između dvaju svjetskih ratova reduciran na dihotomiju selo/grad, u koju se nisu uklapale strukturne i ekonomske specifičnosti obalnih i otočkih naselja, a trećoj je uzrok slična koncepcija hrvatske etnologije i folkloristike, po kojoj južnoslavensko stanovništvo ima isključivo kontinentalni karakter.

Autor nadalje postavlja pitanje o tome koja bi se inačica čakavskoga trebala afirmirati – arhaična, s općepoznatim osobitostima, ili suvremena, s primjesama nečakavskih elemenata. Ta dvoumica implicira i problem hibridizacije jezika, kao prirodnoga načina egzistencije jezika i kontinuirana procesa svakoga jezičnoga razvoja i komunikacije, napose u urbanim sredinama, u kojima se preklapaju jezični registri govornika različitih polazišnih idioma. I po tome pitanju tri najvažnija hrvatska glazbena festivala nisu imala jedinstven status – splitski nije smatran institucijom ni s nacionalnom ni s regionalnom kulturnom (li) jezičnom misijom, dočim su Melodije Istre i Kvarnera i krapinski smatrani čuvarima autohtonoga jezičnoga izraza svojih regija; potonji čak kao i mjesto u kojemu se nesmetano mogla iskazivati domoljubna simbolika i nakon sloma Hrvatskog proljeća 1972. godine.

Četvrto poglavlje, naslovljeno kao „Dijalekt na struju i na drva, ili: popularna glazba kao jezična praksa i politika“, započinje kritikom dviju nerealnih dogmi o odnosu standardnoga jezika i dijalekata u posljednjih pola stoljeća; jedna glasi da se standardni jezik, oblikovan isključivo na novoštokavskoj osnovici, trajno obogaćuje iz kajkavskih i čakavskih izvora, što tvori njegovu bitnu identitetsku osnovicu, a druga, zabrinuta zbog navodnog izumiranja dijalekata, kao remetilački faktor za tu pojavu detektira simultani pritisak engleskoga kao globalnoga jezika te hrvatskoga standarda. Deplasiranost obiju dogmi autor, po uzoru na u prvom poglavlju spomenute neke dalmatinske frazeme afirmirane u standardnome, potkrepljuje trima stilski obilježenim leksemima iz triju različitih jezičnih registara te njihove denotacije i konotacije – kajkavizmom *vrtnjak*, čakavizmom *fešta* (s dubrovačkom inačicom *fešta*) i leksemom *norijada*, nastalim tek u drugoj polovini dvadesetog stoljeća među maturantima. Demistificira se i sintagma „pravi idiom“ i naglašava besmislenost „zamrzavanja“ bilo kojega njegova razvojnoga stupnja ili socijalnoga obuhvata; njegova je autentičnost samo u stalnim prožimanjima i inovacijama. Kao reprezentativan primjer svijesti o tome procesu navodi neke intervjuje istarskoga pjevača, gitarista i osnivača grupe *Gustafi* Edija Maružina, u čijim se pjesmama mogu identificirati tri sloja – izvorni čakavski, standardni hrvatski i istarski *koine* obogaćen anglicizmima te specifičnim *slengom* njegove generacije. Poglavlje se zaključuje konstatacijom da upravo popularna glazba, odnosno njeni žanrovi pokazuju da se stroga dihotomija standard/dijalekt, domaće/strano i stilski obilježeno / stilski neobilježeno gotovo u potpunosti izgubila.

Peto poglavlje, pod naslovom „Lingvistički kulci babilonci, ili: makaronizam i jezične igre u popularnoj glazbi“, mjesto je analize tekstova popularne glazbe nekoliko hrvatskih izvodača odnosno sastava. Jezični makaronizam drevna je pojava s korijenima u poeziji s kraja 15. stoljeća u sjevernoj Italiji, nastala na temeljima srednjovjekovne burleske, odnosno stihova putujućih pjevača-zabavljača i njihovih parodija sakralnih tema i motiva. Posebna „grana“ makaronske poezije vješto je ironiziranje poliglosije tadašnje kulturne elite. Autor je pojedinačno naveo i nekoliko primjera takve poezije u hrvatskim zemljama. Talentirani pojedinci i danas diljem svijeta nastavljaju tu tradiciju u poeziji i glazbi; od hrvatskih suvremenih autora navedeni su Luko Paljetak, Tahir Mujičić i napose Renato Baretić, koji je za potrebe svoga romana *Osmi povjerenik* osmislio poseban *tretitjonski* idiom (po imaginarnome otoku Trećiću, na kojemu se odvija radnja romana). Sredstva masovne komunikacije proširila su repertoar jezične heterogenosti i u popularnu glazbu importirala niz posuđenica ili frazeoloških interpolacija, ali i neke slučajne fonetske ili strukturne sličnosti među genetski raznolikim jezicima kao nepresušan izvor ludizma i parodije.

U šestom poglavlju, naziva „Kad se jezik odijeva za izlazak, ili: engleski i hrvatski odozgo, odozdo i poprijeko“, autor objašnjava odnos procesa globalizacije i engleskoga jezika kao jednoga od njenih glavnih instrumenata. Citira danskoga lingvистa Benta Preislera kao oca sintagmi *engleski odozgo* (promiče ga dominantna kultura kao sredstvo za međunarodnu komunikaciju, npr. preko diplomacije, trgovine, turizma i srodnih djelatnosti, a usvaja ga se kroz obrazovni sustav) i *engleski odozdo* (rezultat individualne potrebe za pripadnošću generacijskoj ili supkulturnoj skupini). Obje se sintagme odnose na svakodnevnu interakciju s materinskim jezikom. Da bi

barem malo neutralizirao apriorni animozitet pojedinaca prema globalnoj dominaciji angloameričke kulture, autor navodi kulturni i znanstveni utjecaj europskih dosegljenika u Sjedinjene Američke Države, kao i globalnu popularnost niza glazbenih djela, glazbenika ili sastava afroameričke ili latinoameričke provenijencije. Primjer iz Ujedinjene Kraljevine mogao bi biti analogan afirmaciji niza hrvatskih pjevača i sastava izvan Zagreba – autor navodi svjetski ugledne sastave iz britanske provincije: *Animals* iz Newcastlea, *Hollies* i *Herman's Hermits* iz Manchestera, *Gerry and The Pacemakers* iz Liverpoola i, kao šlag na kraju, vjerojatno najpopularniji pop-rock sastav svih vremena *The Beatles*, također iz Liverpoola, koji su svojim pjesmama ujedno i destigmatizirali lokalni idiom te stereotipe o tome lučkome i radničkom gradu. Autor smatra da utjecaj engleskoga na materinski jezik ne treba mistificirati niti ga interpretirati kao potencijalnu opasnost za opstanak, njegovo je usvajanje potvrda velikih apsorpcijskih potencijala jezika, a uporabu anglizama u jeziku paralelno prati proces upotrebe dijalektizama i kolokvijalizama u medijima. Ta dva procesa autor ne smatra destrukcijom standarda, nego postupnim reteriranjem iz medija diskursa koji je desetljećima bio blizak znanstvenome ili administrativnom registru pred kompleksnim i dinamičnim registrom koji nije lako jednoznačno imenovati, a blizak je razgovornim varijetetima. Kolokvizaciju medijskoga jezika ne bi trebalo razumjeti kao početak odbacivanja standarda, nego samo kao njegove transformacije u jedan od varijeteta.

Nakon tog posljednjeg, šestog poglavlja slijedi „Literatura“ s više od 400 bibliografskih jedinica te „Kazalo važnijih imena“. Autor je u ovome pionirskome radu hrvatskog jezikoslovlja dao znatan doprinos politologiji (argumentirana kritika i demistifikacija različitih političkih dogmi i manipulacija koje se dotiču hrvatskoga jezika), sociologiji glazbe (sustavan prikaz utjecaja popularne glazbe triju najvećih hrvatskih glazbenih festivala, ali i mlađih autora dijalektalnoga izričaja na komunikacijske i kulturne kodove raznih generacija) i dijalektologiji (uključujući i donedavno znanstveno marginaliziran prostor profesionalnih ili socijalnih jezičnih varijeteta). Ravnovjesje znanstvenoga i popularnoga diskursa, gamirano mnoštvom primjera iz hrvatske popularne glazbe i poezije motivirat će čitatelja ove izvrsne knjige na preispitivanje svojih stavova o standardnome jeziku, dijalektu i varijetetima i njihovoj stalnoj interakciji.

Robert Leļjak

Poslijediplomski studij humanistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu